

УДК 316.334:21

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЗАКУЛЬТОВИХ ПРАКТИК СУЧАСНИХ ХРИСТИАНСЬКИХ ЦЕРКОВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Любчук Валентина Василівна – пошукачка кафедри соціології Інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються особливості формування позакультових практик сучасних християнських церков. Аналізуються результати проведеного авторкою якісного дослідження, цільову групу якого склали священники православних, католицьких та протестантських церков. З'ясовуються шляхи формування позакультових практик, визначаються пріоритетні напрями їх розвитку для кожного із християнських напрямів, підкреслюється роль священника у процесі формування позакультових практик.

Ключові слова: культові практики, позакультові практики, священники, воцерковлена молодь.

В статье рассматриваются особенности формирования внекультовых практик современных христианских церквей. Анализируются результаты проведенного автором качественного исследования, целевую группу которого составили священники православных, католических и протестантских церквей. Определяются пути формирования внекультовых практик, приоритетные направления их развития для каждого из христианских направлений, подчеркивается роль священника в процессе формирования внекультовых практик.

Ключевые слова: культовые практики, внекультовые практики, священники, воцерковленная молодежь.

The article deals with the peculiarities of out-cultic practices of a modern Christian churches. The results of qualitative research conducted by the author are analyzed. The target research group consisted of three Christian priests areas: Orthodoxy, Catholicism and Protestantism. The ways of forming out-cultic practices, the priorities of out-cultic practices for each of the Christian areas are determined; the role of priest in the formation of out-cultic practices is stressed.

Keywords: cultic practices, out-cultic practices, priests, in-church youth.

В умовах трансформації українського суспільства суттєвих змін зазнають усі його структурні елементи, в тому числі соціальні інститути. Не оминув цей процес і такий соціальний інститут, як церква. Зокрема, поряд із розвитком культової діяльності. Церква все більшої ваги надає позакультовій діяльності, яка для більшості церков є нетрадиційною.

Варто зазначити, що у контексті вивчення позакультової діяльності учені, переважно релігієзнавці, звертаються до аналізу окремих видів такої діяльності тих чи інших конфесій (А. Колодний, Ю. Решетніков, Н. Гаврилова та інші). Соціологічний аналіз релігійних практик представлений у публікаціях таких учених, як М. Паращевін, Л. Рязанова та інші. Проте позакультова діяльність практично не висвітлюється у працях вітчизняних учених, у тому числі соціологів. З огляду на це, проведене нами якісне дослідження є однією з перших спроб соціологічного аналізу позакультової діяльності. Перш ніж звернутися до його результатів, зазначимо, що у своєму дослідженні для позначення вказаних напрямів діяльності Церкви ми використовуємо поняття "культові практики" та "позакультові практики". На нашу думку, вони більш точно відображають сутність відповідних видів діяльності. Для визначення цих понять та аналізу відповідних їм феноменів ми скористалися феноменологічною методологією. Отже, під культовими практиками певної релігійної конфесії ми розуміємо сукупність узвичаєних дій учасників християнських обрядів, які актуалізуються завдяки певним релігійним мотиваціям, цінностям, установкам та поведінці та спрямовані на розв'язання християнських завдань церкви як релігійного та соціального інституту. На індивідуальному рівні позакультові практики ми визначаємо як конітивно-ментальний феномен, який актуалізується завдяки певним релігійним мотиваціям, цінностям, установкам та поведінці

людини, спрямований на реалізацію основних завдань християнських церков та формується завдяки взаємній типізації узвичаєних дій у контексті повсякденності як інтерсуб'єктивної реальності.

Для того, щоб з'ясувати чи поширені та якими є позакультові практики в Україні, ми здійснили контент-аналіз релігійних ЗМІ, а також проаналізували публікації звітнього характеру про діяльність Церкви [1, 2]. Окрім того, в межах нашого якісного дослідження "Позакультові практики сучасних християнських церков" у 2010 році у м. Луцьк та Волинській області ми провели 7 глибоких інтерв'ю. Цільову групу склали священники – представники трьох християнських гілок: православ'я – Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), католицизму – Римо-католицька Церква (РКЦ), Українська Греко-католицька Церква (УГКЦ) та протестантизму – Союз євангельських християн-баптистів (ЄХБ), Союз християн віри євангельської (ХВС), Адвентисти сьомого дня (АСД). Інтерв'ю було проведено за такими блоками:

1. Роль священника у позакультових практиках:

– ставлення священників до позакультових практик (особиста оцінка поширення позакультових практик у діяльності церкви як власної єпархії, так і інших церков, наявність позакультових практик та їх спрямування, виокремлення пріоритетних видів позакультових практик);

– мотиви участі священників у позакультових практиках (в яких заходах позакультових практик брали участь, яким позакультовим практикам надають перевагу, які потребують уваги церкви);

2. Види позакультових практик у церквах трьох християнських напрямків, зазначених вище:

– позакультові практики, що організовуються та проводяться в межах тієї чи іншої церкви (виокремлюються за такими критеріями: сфера діяльності, спрямування на певну соціальну групу, участь у позакультурних практиках членів цієї соціальної групи).

– міжцерковні позакультові практики (практики, що спрямовані на взаємодію із іншими церквами, є спільними як для різних церков (православ'я, католицизму, протестантизму), так і в межах окремого напрямку; оцінка значущості та перспектив розвитку таких практик);

– позакультові практики, спільні з державою та недержавними, зокрема громадськими, організаціями (які саме організації співпрацюють із церквами у сфері позакультових практик, напрями співпраці, спільні проекти);

3. Участь воцерковленої молоді у позакультових практиках:

– мотиви участі, засоби стимулювання (з'ясування ступеня поширеності участі воцерковленої молоді у позакультових практиках своєї церкви, засобів заохочення до такої діяльності, що застосовуються у православних, католицьких та протестантських церквах);

– види практик, до яких залучається молодь (які позакультові практики, орієнтовані на молодь, поширені у церквах та яким з них молодь надає перевагу).

Метою даної публікації є визначення особливостей формування позакультових практик у православних, католицьких та протестантських церквах та роль священника у цьому процесі (на підставі аналізу даних глибоких інтерв'ю).

Як зазначалось вище, ми розглядаємо позакультові практики як тип повсякденних практик, тобто як такі практики, що є непрофесійними, актуалізуються у повсякденному житті, відбуваються у звичних, типових ситуаціях. Отже, при їх формуванні важливу роль відіграє життєвий повсякденний досвід учасників (суб'єктів практик). Основними суб'єктами позакультових практик є, безумовно, священники та віруючі.

Зважаючи на соціокультурну природу практик, можемо припустити, що функції священника не обмежуються виключно релігійним характером, а матимуть і соціальний характер. Священник є невід'ємною постаттю Церкви як соціального та релігійного інституту. В історичному поступі священник передусім виконував роль проповідника, а Церква, у свою чергу, була "божественною спільнотою за своєю природою" [3, с. 40]. У позакультових практиках роль священника доповнюється і іншими функціями, не характерними для його основної діяльності (культових практик). Розглянемо, які саме функції виконують священники, долучившись до позакультових практик, звернувшись до аналізу інтерв'ю, здійснених нами з православними священниками.

Історично склалося так, що православ'я головним чином орієнтоване на розвиток божественного. З огляду на це, православні церкви володіють потужним потенціалом культових практик. Але вони не заперечують і людської природи Церкви, мотивуючи це тим, що Христос був і Богом, і Людиною одночасно. Таким чином, ідея позакультових практик не відкидається православними церквами, але їх бачення таких практик у порівнянні із католицькими та протестантськими церквами дещо відрізняється. Як зазначає Єпископ Васильківський Євстратій (Зоря), термін соціальне служіння часто асоціюється із

розповсюдженням гуманітарної допомоги, тому доцільніше застосовувати інший термін – суспільне служіння Церкви [3, с. 38]. Наше розуміння позакультових практик ближче до останнього терміну.

Звертаючись до результатів інтерв'ю, відмітимо, що представники УПЦ та УПЦ КП в цілому позитивно ставляться до розвитку позакультових практик у своїх церквах. Та все ж деякі розбіжності у поглядах є. Так, отець Микола Керенга (представник УПЦ) у своїй діяльності надає перевагу культовим практикам, відводячи позакультовим практикам другорядну роль: *"Головна місія Церкви – спасіння, а все інше – як виходить"*. Проте на питання про питому вагу позакультових практик у діяльності церкви він відповів, що культові і позакультові практики мають бути в однаковій мірі представлені в цій діяльності. Таку відповідь ми можемо пояснити, по-перше, небажанням бути гіршими за тих церков, в яких позакультові практики набули широкого застосування; по-друге, прагненням враховувати у своїй діяльності суспільний фактор, що, на наш погляд, дуже важливо у контексті становлення громадянського суспільства в Україні.

Цікавим є той факт, що при позитивному ставленні до розвитку позакультових практик у цитованого нами представника УПЦ все ж спостерігалось особисте упереджене ставлення до них, що вилилося у вислів: *"Це те, чим Церква не повинна займатися"*. Отже, можемо зробити висновок, що позакультові практики УПЦ мають, скоріше, вимушений, а не добровільний характер. Хоча при вивченні православних ЗМІ (УПЦ) складається протилежна думка, а саме враження про зацікавленість церкви у розширенні напрямів позакультових практик та у висвітленні власної діяльності у цьому напрямі [1].

На запитання про участь у позакультових практиках отець Микола дав ствердну відповідь, мотивуючи таку участь званням християнина. В основному ця участь зводиться до викладання курсу "Християнська етика" та ведення благодійних концертів, що зумовлено особистими можливостями.

Отець Михайло (представник УПЦ КП) теж засвідчив своє позитивне ставлення до розвитку позакультових практик, але мотивація була іншою, ніж у представника УПЦ. На думку цього респондента, позакультові практики є невід'ємною складовою діяльності Церкви: *"це не відхід від норми, а прихід до неї"*. Водночас позакультові практики є одним із способів місіонерства: *"Ісус Христос проповідував скрізь: і на горі, і на природі"*. Проте такий підхід дещо суперечить офіційній позиції УПЦ КП, яка у своїй Декларації досить стримано ставиться до позакультових практик, а в деяких судженнях навіть агресивно, оскільки вбачає в цьому загрозу існуванню традиційної Церкви [4]. Особисту участь у позакультових практиках отець Михайло пояснює двоєю: *"принципом біблійності та моральним обов'язком"*, оскільки ці практики є також способом допомоги людям у складних життєвих ситуаціях. Він називає різні напрями позакультових практик: капеланство у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (цю діяльність до позакультових практик відносить сам священник), робота із учнями школи у формі бесід на цікаві для них релігійні теми, а також започаткований (новий для даної церкви) напрям – "таборування" (термін отця Михайла), тобто створення таборів відпочинку для дітей та молоді. Священник також зауважив, що викладання і ведення богослужіння важко поєднувати, *"необхідний вибір в бік одного або іншого"*. Але це стосується лише освіти, щодо розвитку та появи інших напрямів, то позиція священника незворушна – необхідно розвивати, заохочувати молодь, тобто не відставати як від інших церков, так і від нових суспільних реалій в цілому.

Представники РКЦ та УГКЦ теж прихильно ставляться до позакультових практик як сучасного напрямку церковної діяльності, пояснюючи це тим, що Церква *"не може бути асуспільною"* (отець Олександр, РКЦ), *"розвиток такого напрямку є вимогою часу"* (отець Роман, УГКЦ). Отець Олександр та отець Роман засвідчили свою участь у позакультових практиках. Основними мотивами участі у цих практиках священники назвали громадянський обов'язок та потребу у служінні суспільству. Для отця Олександра пріоритетними є участь у благодійних марафонах ("Бог добрий і милосердний") та робота із молоддю. Отець Роман не зміг визначитися із пріоритетними напрямками, зазначивши лише, що всі напрями позакультових практик є важливими.

Необхідно відмітити прихильне ставлення протестантських церков до становлення та розвитку позакультових практик. Власне, як і представники католицизму та частково православ'я, протестантські священники відмітили важливу роль позакультових практик у вирішенні певних суспільних проблем. Позакультові практики, на їх думку, як і культові практики, є засобом заповнення духовного та соціального вакууму. Щодо ролі держави, то вона, як підкреслили наші респонденти, зводиться до дозволу церквам займатися позакультовими практиками (у всякому разі заборони цьому немає). Серед особистісних мотивів участі у позакультових практиках пастори називали такі, як *співчуття до ближнього, любов до людей, бажання допомогти, вислухати, дати пораду*. Варто відмітити, що самі протестанти вважають, що недостатньо уваги приділяють розвитку позакультових практик (на відміну від православних священників, які відмічають протилежне). На їхню думку, більшість заходів протестантських

церков припадає саме на позакультові практики. Основними напрямками, які вимагають уваги у контексті цих практик, були названі робота із молоддю та сім'ями, просвітницька діяльність (про це говорили отець Ярослав (ЄХБ) та отець Ігор (АСД)), допомога віруючим у повсякденних справах (отець Петро (ХВС)).

Таким чином, аналіз відповідей на запитання першого блоку нашого інтерв'ю свідчить про особисту зацікавленість священників у розвитку позакультових практик їх церков, що обумовлено розумінням суспільної потреби реалізації такого напрямку діяльності.

Звернемося до аналізу відповідей на запитання другого блоку, в якому ми сфокусували увагу на різних видах позакультових практик. Перш за все виділимо практики, які організуються та реалізуються певною церквою. Так, за словами отця Миколи, УПЦ притаманні такі практики, як надання допомоги дитячим будинкам та будинку престарілих; проведення благодійних концертів (власних та спільних із іншими конфесіями); просвітня діяльність; робота Молодіжного православного товариства тощо. До основних напрямів позакультових практик УПЦ КП отець Михайло відніс таборування і виховання молодіжних лідерів. Причому священник відмітив особисту зацікавленість у розширенні позакультових практик, особливо спрямованих на молодь, мотивуючи це недостатньою увагою до молодіжних проблем та молодіжного дозвілля, зокрема, з боку держави. Щодо спільних практик із іншими церквами, то священники говорили про наявність домовленостей про такі практики на рівні керівництва, але рівень реалізації цих домовленостей не дуже високий. Так, спільним є проведення благодійних марафонів та різних соціальних заходів (на кшталт Дня боротьби зі СНІДом). Водночас, наші респонденти зазначили, що неофіційна співпраця існує. Зокрема отець Михайло (УПЦ КП) говорив про дружні стосунки та спільні заходи із УГКЦ та ХВС. Проте в цілому церкви вирішують свої проблеми самостійно. Як приклад взаємодії з органами влади можемо навести факти співпраці із селищною радою та школою, про що говорив отець Михайло (УПЦ КП).

Декілька слів варто сказати і про позицію представників православ'я щодо міжконфесійної співпраці: в УПЦ вважають, що кращим напрямом є благодійність, а в УПЦ КП – робота із молоддю щодо таборування, організації подорожей, причому така співпраця можлива із греко-католиками та протестантами. Цікавою є думка щодо запозичення, обміну досвідом із останніми.

У ході інтерв'ю з католицькими священниками з'ясувалося, що вони надають великого значення співпраці із недержавними організаціями (наприклад, "Карітас-Спес", Мальтійський орден –РКЦ), державними органами (обласною радою) та відділом релігій при Раді церков. Щодо міжконфесійних зв'язків, то отець Олександр (РКЦ) відмітив, що вони є в межах деяких церков (УПЦ КП, ЄХБ та особливо УГКЦ). Тривалий період на території парафії діє група анонімних алкоголіків. Отець Роман (УГКЦ) звернув увагу на співпрацю у цьому напрямі із УПЦ КП та РКЦ, але знову ж таки на рівні окремих соціальних акцій. На думку отця Олександра (РКЦ), найбільш плідним співробітництво може бути у сфері освіти (створення спільного підручника) та у контексті організації та проведення культурно-масових заходів для молоді. Отець Роман відзначив, що співпраця може бути ефективною в будь-якому напрямі, особливо акцентуючи на допомозі сиротинцям, будинкам престарілих тощо. Прозвучала думка про те, що, оскільки держава не опікується в достатній мірі проблемами таких закладів, то краще було б передати їх під опіку Церкви. Але якщо це буде зроблено, то можливе міжконфесійне протистояння, оскільки не розроблені механізми опіки [5, с. 53].

Під час інтерв'ю із представниками протестантських церков було зафіксовано досить широке різноманіття напрямів позакультових практик, особливо у ЄХБ та АСД. ХВС більше зосереджені на благодійності (допомога хворим в онкодиспансері та тубдиспансері, а також допомога хворим віруючим), допомозі нарко- та алкоголезалежним та місіонерській діяльності. Скажімо, ЄХБ надає допомогу різним верствам населення (людям у сільських населених пунктах; непрацездатним; сиротам та людям похилого віку; вдовам та вдівцям в рамках проекту "Бабушка –бабушці", жінкам після абортів та ін.); організовує дозвілля та проводить роботу з молоддю щодо негативного впливу тютюнопаління, алкоголю та наркотиків тощо. На думку отця Ярослава, якби була можливість, то можна було б реалізувати значно більше позакультових практик, на долю яких припадає лише 10% загальної кількості заходів церкви. Він також вважає, що міжконфесійна співпраця є найбільш плідною з ХВС та іншими баптистами. Щодо взаємодії із державою, то найчастіше вона реалізується у співпраці із відділом сім'ї та молоді облдержадміністрації.

У АСД акцент у позакультових практиках теж зроблений на молоді та сім'ї. У громаді церкви "Ковчег" є спеціальні відділи сім'ї і здоров'я, які організують заходи з профілактики шкідливих звичок (виставки здоров'я). Крім того, ведеться служіння у в'язницях. Важливим напрямом залишається місіонерська діяльність. Одним із вагомих здобутків позакультових практик було визначено видання підручника "Світогляд", який має надконфесійний характер. Щодо співробітництва із іншими церквами були названі УПЦ КП та ХВС (в основному у сфері благодійності, а також участь у марафонах,

організованих Волинською Радою Церков). Отець Ігор (АСД) показав свою обізнаність щодо позакультової діяльності АСД у цілому в Україні. Так, були названі такі напрями позакультових практик, як участь у благодійних акціях адвентистської агенції ADRA; організація кулінарних класів; діяльність церковних санаторіїв; програма "Цілком таємно" та "Тиждень жаків", що знайомлять молодь із наслідками позашлюбного статевого життя та вживання алкоголю, тютюну та наркотиків.

Таким чином, позакультові практики християнських церков є досить різноманітними, не обмежені лише однією сферою, орієнтовані на конкретні соціальні групи, що свідчить про розуміння та сприйняття соціальних проблем представниками різних церков та бажання їх вирішити, в тому числі завдяки позакультовим практикам.

Перейдемо до аналізу відповідей на третій блок запитань інтерв'ю. Необхідно відмітити, що представники практично усіх церков відмітили ключову роль батьків у вихованні підростаючого покоління, саме від них залежить ставлення до церкви та участь у її справах, зокрема в позакультових практиках. Внаслідок цього, виникли питання щодо ролі церкви у процесі виховання молоді та мотивів її участі у позакультових практиках. Виявилось, що молодь охоче бере участь у таких практиках. Священики відмічали соціально-психологічну, навчальну, адаптаційну, патріотичну, оздоровчу, дозвільну тощо функції позакультових практик тієї чи іншої церкви. Щодо мотивів участі молоді у цих практиках, то вони варіювали від прикладу батьків до способу самовираження. На думку священиків, молодь охочіше бере участь у тих практиках, які стосуються безпосередньо її власних проблем. Особливою популярністю у віруючої молоді користуються бази відпочинку (в тому числі і міжконфесійні), молодіжні табори, паломницькі поїздки, фестивалі та концерти. Надаючи великого значення цим практикам, християнські церкви, особливо протестантські, намагаються залучати молодь і до праці на благо громади, суспільства в цілому. Тут варто згадати реалізацію такої програми, як "Чисте серце-чисте місто" (СХБ) та допомогу хворим, престарілим, що здійснюється усіма церквами.

Підсумовуючи сказане, відмітимо, що, незалежно від ступеня прихильності до позакультових практик (найменше прихильна до них УПЦ, як свідчить інтерв'ю з її представником, найбільш прихильна – протестантська церква), всі християнські церкви усвідомлюють необхідність розвитку як власних, так і міжконфесійних позакультових практик, акцентують на необхідності співпраці із державними інституціями, хоча розраховують в основному на власні сили. Більшість опитаних священиків схиляються до думки про те, що у своїй діяльності їм обов'язково необхідно враховувати суспільні виклики, оскільки церква, особливо на сучасному етапі, не відділяє себе від суспільства та його нагальних проблем, що роль Церкви як соціального та релігійного інституту у вирішенні цих проблем має бути більш значною.

Щодо ролі священика у позакультових практиках, то, як довели результати дослідження, за сучасних умов священик бере на себе не тільки функції проповідника, але й функції соціального психолога та навіть соціального працівника. При цьому у представників протестантської церкви це не викликає будь-яких незручностей чи внутрішньорольового конфлікту. Що ж стосується ставлення до позакультових практик православних священиків, то у них виникають певні упередження, оскільки, відзначаючи корисність позакультових практик, вони все ж таки вважають їх вторинними по відношенню до духовної складової своєї діяльності (культових практик).

Таким чином, наше дослідження довело, що становлення та розвиток позакультових практик християнських церков значною мірою залежить від священнослужителів. Проте вони не можуть існувати поза активності віруючих громади. Вивченню цієї активності будуть присвячені наші наступні наукові розвідки. Зокрема, ми плануємо з'ясувати ставлення студентської молоді до участі у позакультових практиках, що й буде висвітлено у наших наступних публікаціях.

Література:

1. Коваленко Г. Інформаційний простір Української Православної Церкви / Г. Коваленко // Церковна православна газета. – № 22 (248), листопад. – 2009. – С. 10–11
2. Концепція розвитку церковно-державних відносин у галузі соціальної політики // Церковна православна газета – № 12 (262), червень. – 2010. – С.3.
3. Головков А. Православний погляд на соціальне служіння / А. Головков // Православний вісник. – 2010. – № 1–2. – С. 38–41.
4. Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/34099
5. Гаврилова Н. Урізноманітнення виявів соціального служіння релігійних спільнот України / Н. Гаврилова // Релігійна панорама. – 2007. – С. 52–54.